

OGAHİY TARIXIY ASARLARI TILIDAGI TERMINOLOGIK BIRLIKLARNING SEMANTIK TASNIFI

S.O.Xasanova
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu tezisda XIX asr o‘zbek adabiy tili taraqqiyotida muhim o‘rin tutgan Muhammad Rizo Ogahiyning tarixiy asarlari tilidagi terminologik birliklar semantik jihatdan tasniflanadi. Ogahiy tarixiy asarlarida tarixiy-siyosiy, davlat boshqaruvi, harbiy, diplomatik, huquqiy, diniy-ilmiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa sohalarga oid terminlarning faol qo‘llangani tahlil qilinadi. Terminlarning semantik guruhlari, anglatgan tushunchalari hamda tarixiy matn tarkibidagi funksional xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqot Ogahiy asarlari XIX asr o‘zbek terminologik leksikasining muhim manbalaridan biri ekanini ko‘rsatishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Ogahiy, tarixiy asarlar, terminologik birlik, termin, semantika, semantik tasnif, tarixiy leksika, o‘zbek adabiy tili.

Abstract. This paper presents a semantic classification of terminological units found in the historical works of Muhammad Rizo Ogahiy, a figure who played a pivotal role in the development of the 19th-century Uzbek literary language. It analyzes the active use of terminology related to history and politics, state administration, military affairs, diplomacy, law, religion and scholarship, socio-economics, and other fields within Ogahiy’s historical writings. The study examines the semantic groups of these terms, the concepts they denote, and their functional characteristics within the historical texts. It demonstrates that Ogahiy’s works constitute a significant source for the study of 19th-century Uzbek terminological vocabulary.

Keywords: Ogahiy, historical works, terminological unit, term, semantics, semantic classification, historical vocabulary, Uzbek literary language.

Аннотация. В статье представлена семантическая классификация терминологических единиц, встречающихся в исторических трудах Мухаммада

Ризы Агахи — деятеля, сыгравшего ключевую роль в развитии узбекского литературного языка XIX века. Анализируется активное использование терминологии, относящейся к таким сферам, как история и политика, государственное управление, военное дело, дипломатия, право, религия и наука, социально-экономическая жизнь и другие области. Исследуются семантические группы данных терминов, обозначаемые ими понятия и их функциональные особенности в исторических текстах. Показано, что труды Агахи служат важным источником для изучения терминологической лексики узбекского языка XIX века.

Ключевые слова: Агахи, исторические труды, терминологическая единица, термин, семантика, семантическая классификация, историческая лексика, узбекский литературный язык.

XIX asr Xorazm adabiy muhiti o'zbek adabiy tili, tarixnavisligi va ilmiy tafakkuri taraqqiyotida muhim bosqichlardan biridir. Bu davrda yaratilgan tarixiy asarlar nafaqat muayyan davr ijtimoiy-siyosiy hayotini aks ettiruvchi manba, balki o'zbek tilining tarixiy leksik tarkibini o'rganishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Muhammad Rizo Ogahiyning tarixiy asarlari tilida turli fan va sohalarga oid terminologik birliklarning keng qo'llanishi e'tiborga loyiqdir.

Ogahiy tarixiy asarlari tilidagi terminologik birliklarni anglatgan tushunchalariga ko'ra bir necha semantik guruhlariga ajratish mumkin.

Birinchi guruhni tarixiy-siyosiy terminlar tashkil etadi. Mazkur guruhga xon, podsho, hukmdor, sulton, amir, bek kabi birliklarni kiritish mumkin. Ular davlat, hokimiyat va siyosiy boshqaruv bilan bog'liq tushunchalarni ifodalaydi.

Ikkinchi guruh — davlat boshqaruvi va mansab terminlari. Vazir, hokim, qozi, mufti, rais, mirza, parvonachi, yasovul singari terminlar davlat va saroy boshqaruvida mavjud bo'lgan mansab hamda vazifalarni bildiradi. Ushbu birliklar o'z davrining ma'muriy-boshqaruv tizimini lingvistik jihatdan aks ettirishi bilan ahamiyatlidir.

Uchinchi guruhni harbiy terminlar tashkil qiladi. Lashkar, sipoh, qo'shin, askar, navkar, sarboz kabi birliklar harbiy kuch, qo'shin tarkibi va harbiy xizmat bilan bog'liq tushunchalarni ifodalaydi. Harbiy terminlarning qo'llanishi Ogahiy tarixiy asarlarida jangovar voqealar va harbiy yurishlarning batafsil tasvirlanganligi bilan bog'liq.

To'rtinchi guruh — diplomatik terminlar. Elchi, elchilik, sulh, ahdnoma, maktub, noma kabi birliklar davlatlararo munosabatlar, muzokara va kelishuvlarni ifodalashga xizmat qiladi.

Beshinchi guruhni diniy-ilmiy terminlar tashkil etadi. Shariat, fiqh, hadis, tafsir, fatvo, ulamo, madrasa, ma'rifat kabi birliklar diniy va ilmiy-ma'rifiy tushunchalarni ifodalagan. Ushbu qatlamning katta qismini arab tilidan o'zlashgan birliklar tashkil etishi kuzatiladi.

Shuningdek, Ogahiy tarixiy asarlarida huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, geografik, astronomik va tibbiy terminologik birliklar ham uchraydi. Ular tarixiy voqealarni aniq ifodalash, muayyan tushunchalarni nomlash hamda matnning mazmuniy izchilligini ta'minlashga xizmat qilgan.

Terminologik birliklarning semantik tarkibini o'rganishda ularning ko'pma'nolilik, sinonimiya, terminlashuv va ma'no ixtisoslashuvi kabi xususiyatlari ham muhimdir. Ayrim umumiste'mol birliklari tarixiy matn kontekstida muayyan sohaviy ma'no kasb etib, terminologik vazifani bajargan. Bu esa terminologik leksikaning shakllanishida umumxalq tili imkoniyatlarining ham muhim rol o'ynaganini ko'rsatadi.

Ogahiy tarixiy asarlari tilidagi terminologik birliklarning kelib chiqish manbalari ham rang-barangdir. Ularning tarkibida turkiy, arabiy va fors-tojik qatlamlar faol ishtirok etgan. Ayniqsa, diniy-ilmiy va huquqiy terminlarda arabcha, davlat boshqaruvi, saroy va harbiy sohaga oid birliklarda esa fors-tojikcha o'zlashmalarning salmoqli ekanligi ko'zga tashlanadi.

Ogahiy tarixiy asarlari tilidagi terminologik birliklar semantik jihatdan rang-barang bo'lib, ular XIX asr Xorazm ijtimoiy-siyosiy, harbiy, diplomatik, diniy-ma'rifiy va madaniy hayotini aks ettiradi. Terminlarni semantik guruhlariga ajratish orqali nafaqat Ogahiy asarlari leksikasining tarkibini, balki o'sha davrda mavjud bo'lgan ilmiy va ijtimoiy tushunchalar tizimini ham aniqlash mumkin.

Demak, Ogahiy tarixiy asarlari tili o'zbek tarixiy terminologiyasining shakllanishi va taraqqiyotini o'rganishda muhim manba bo'lib, undagi terminologik birliklarning semantik tasnifi o'zbek tilining tarixiy leksikologiyasi va terminologiyasi uchun muhim ilmiy natijalar berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ogahiy M.R. Firdavs ul-iqbol.
2. Ogahiy M.R. Riyoz ud-davla.
3. Ogahiy M.R. Zubdat ut-tavorix.
4. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent.

5. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. – Toshkent.
6. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi. – Toshkent.